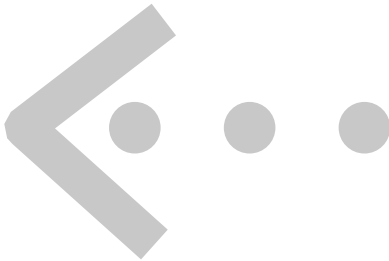

דפוסי ההתקשרות וייצוג האם הפנימי אצל נשים במעבר לאימהות*

ענת לנגבורד-אגמון

תקציר

המעבר לאימהות הינו שלב משמעותי ביותר בחיי האישה, שבו היא מתמודדת לא רק עם התפקיד האימהי החדש, אלא גם עם היסטוריית ההתקשרות שלה עם אמה, כפי שבאה לידי ביטוי בדפוסי ההתקשרות ובייצוגי האם הפנימיים שלה. המחקר הנוכחי עוסק בקשר שבין דפוסי ההתקשרות של האישה לבין ייצוגי האם הפנימיים שלה במעבר לאימהות. זהו מחקר רחב שנבחנו בו כמה היבטים של ייצוגי האם (ייצוג האם בהווה והפער בין דמות האם הממשית לבין דמות האם האידיאלית, ייצוג האם מן הילדות וכן ייצוג האם הסמוי כפי שהתקבל מסיפורי הנשים לכרטיסי ה-TAT) אצל אימהות שילדו חודשים מספר קודם לכן (N=48) בהשוואה לנשים נשואות שטרם ילדו (N=52). ממצאי המחקר הראו כי לאחר הלידה ייצוגי האם הפנימיים אצל נשים עם דפוס התקשרות חרד או נמנע שונים מאלה הקיימים אצל נשים עם אותם דפוסי התקשרות אך שטרם הרו. נראה כי לאחר המעבר לאימהות מתרחש מיתון בייצוגים השלייליים של האם, המאפיין במיוחד נשים עם דפוסי התקשרות לא בטוחים. הדיון מתייחס להשלכות הקליניות של ממצאים אלה.

מילות מפתח: התקשרות, ייצוגי אם, ייצוג אובייקט, קשר אם-תינוק.

* המחקר נערך בהנחייתה של אטי ברנט

מבוא

המעבר לאימהות נחשב לאחד המעברים המשמעותיים ביותר בחייה של אישה. במהלך תקופה קצרה יחסית מתחוללים אצלה, באופן בו-זמני, שינויים חדים בתחומים הפיזיולוגי, הפסיכולוגי והחברתי (Kimmel, 1990; Leifer, 1980). תיאורטיקאים וחוקרים מתייחסים למעבר לאימהות כאל שלב התפתחותי משברי (Dyer, 1963; LeMasters, 1957) וכאל מצב דחק שטומן בחובו גורמים המאיימים על השלמות הפיזית, על האגו ועל קשרים בין-אישיים, ואשר דורש הסתגלות משמעותית בזמן קצר יחסית (Terry, 1991; Tessier, Piche, Tarabulsky, 1992; White, 1962; Muckle, 1992). אולם מצב זה מהווה בו בזמן בסיס להתארגנות נפשית מחודשת ולצמיחה (Bibring, 1959; Breen, 1975). ההתייחסויות הרבות למעבר לאימהות משקפות את מורכבות התהליכים שהאישה עוברת ברבדים השונים של נפשה.

בשבעות הראשונים לאחר הלידה האם נדרשת לספק לתינוקה באופן מתמשך את צרכיו הפיזיולוגיים ולהיענות לתגובותיו. היא זו שמסייעת לו לפתח ערנות לסביבה ולבוא במגע איתה (Ribble, 1943). האם נדרשת להשקיע את מירב האנרגיה ב"התנהגות ההחזקה" (holding behavior) של התינוק, כפי שהגדיר זאת ויניקוט (Winnicott, 1958). ויניקוט גורס כי סמוך ללידה האם נכנסת למצב פסיכולוגי ייחודי המכונה "primary maternal preoccupation", שנמשך חודשים מספר לאחר הלידה. במצב זה האם מפתחת רגישות מוגברת לתינוקה, המאפשרת לה לחוש במדויק את צרכיו ולשמש לו "אם טובה דייה". תיאוריית ההתקשרות של בולבי (Bowlby, 1973, 1982 [1969]) מדגישה אף היא את חשיבות ההתקשרות הפסיכולוגית בין האם לתינוק חסר האונים, מעבר לאינטראקציות ההאכלה וסיפוק הצרכים הפיזיולוגיים. התפתחותה של מערכת ההתקשרות תלויה, על פי בולבי, הן בהתנהגויות ההתקשרות של התינוק כלפי האם והן ביכולת ובכוננות של האם להיענות לצורכי הקרבה של התינוק. האם אמורה לווסת את רמת המתח של התינוק, לספק לו תמיכה ועידוד בעת הצורך ולסייע לו לצאת מחוויית מצוקה, וכך ליהפך ל"בסיס בטוח" בשבילו להתפתחות וגדילה. שטרן (Stern, 1998) מכנה את המצב הפסיכולוגי המיוחד של האם הטרייה "קונסטלציה אימהית", המתאפיינת בעיסוק מוגבר בהישרדות ובגדילה של התינוק, בבניית הקשר איתו, במערכות תמיכה חיצוניות ובמודלים אימהיים להזדהות. מתקיים מעבר מהעיסוק הנפשי במשולש האדיפלי לעיסוק בטרילוגיה חדשה, הטרילוגיה האימהית, הכוללת את אמה של האם, את האם עצמה ואת התינוק. לדעת שטרן, בזמן שהאם מסייעת לתינוק לארגן את עולמו מבחינה התנהגותית ראשונית (מחזורי שינה ורעב), התינוק מסייע לה לארגן מחדש את עולם הייצוגים הפנימיים שלה, ומחייב אותה לבנות לעצמה סכמות חדשות ביחס לאמה שלה וביחס לעצמה.

בטרילוגיה האימהית קיימת חשיבות רבה למערכת ההתקשרות המשמעותית של האם הטרייה עם אמה שלה ולייצוגי האם בתוכה. ייצוגים אלה קשורים גם לאינטראקציות ההתקשרות של האם עם אמה ולדפוסי ההתקשרות שלה עצמה. כלומר, המעבר לאימהות מעורר ומחייב בו-זמנית הן את מערכת ההתקשרות

של האם בהתייחס לתינוקה והן את הייצוגים האימהיים שבה. כעת נסקור את תרומתם של דפוסי ההתקשרות להתמודדותה של האישה עם המעבר לאימהות.

דפוסי ההתקשרות

דפוסי ההתקשרות הם סכמות מנטליות שנוצרות מתוך האינטראקציות הראשוניות עם האם, אינטראקציות שמופנמות ומעובדות במהלך השנים (Bowly, 1988; Mikulincer & Shaver, 2003). דפוסים אלה באים לידי ביטוי אצל האדם הבוגר כציפיות, צרכים, רגשות והתנהגות חברתית, המכונים "סגנונות התקשרות" (Fraley & Shaver, 2000). ההמשגה המחקרית המקורית של סגנונות ההתקשרות התייחסה לשלושה סגנונות שונים: **סגנון ההתקשרות הבטוח** מאפיין אנשים המאמינים בזמינותם של אחרים בעת הצורך. בעת מצוקה הם נוטים לפנות לאחרים לשם קבלת תמיכה ונחמה. הם תופסים מערכות יחסים כמספקות, מחפשים קרבה ואינטימיות, ויש להם משאבים נפשיים פנויים לעיסוק בהגשמה עצמית ובנתינה לאחרים. **סגנון ההתקשרות החרד** מאפיין אנשים החווים את האחר כלא-זמין בעת הצורך. הם מרגישים דחויים וחרדים מנטישה, וכתוצאה מכך חשים כמיהה מוגברת לקרבה ומיזוג עם אחרים. הם מתאפיינים בתלות יתר בבני זוג, בתובענות לתשומת לב ובנסיונות שליטה ומניעת מרחק פיזי ורגשי. בשעת מצוקה הם נוטים ליתר אמוציונליות ולחוסר יכולת להדחיק רגשות שליליים. יש להם הערכה עצמית נמוכה ודימוי עצמי שלילי, והם מתקשים לטפל באחרים. **סגנון ההתקשרות הנמנע** מאפיין אנשים שאינם מאמינים בנכונותם של אחרים לסייע להם, ואשר נוטים לרוב להסתמך על עצמם ולהתמודד עם מצוקות לבד. הם מדחיקים כל צורך בעזרה וכל רגש של דחייה, נטישה ואובדן, ונמנעים ממצבים אמוציונליים המעוררים זאת. במערכות יחסים הם מתאפיינים בריחוק ושליטה ובהימנעות ממעורבות רגשית ואינטימיות. בהתמודדות עם מצוקות הם נוטים להדחיק חרדות וזכרונות כואבים. הם מצויים בסכנה לירידה חדה בתפקוד במצבי לחץ קשים וממושכים (ראו סקירה אצל: Mikulincer & Shaver, 2003). כיום מקובלת חלוקה חדשה, שלפיה מתייחסים לחרדה ולהימנעות בהתקשרות כאל שני משתנים רציפים, ומדרגים את הפרט לפי מיקומו על שני צירים אלה (Clark & Shaver, 1998).

כיום יש עדויות אמפיריות המצביעות על קשר בין דפוסי ההתקשרות לבין שני גורמים מרכזיים במעבר להורות: ההתמודדות עם ההיריון והלידה, ומאפייניו של ייצוג האם המופנם. במחקרים שבחנו את אופן ההתמודדות של נשים המתאפיינות בדפוסי התקשרות שונים עם המעבר לאימהות (Mikulincer & Florian, 1998), נמצא כי נשים עם דפוס התקשרות בטוח חוות במהלך ההיריון רווחה נפשית רבה יותר מאשר נשים עם דפוסי התקשרות לא בטוחים. כמו כן, לאחר הלידה הן נוטות יותר לחפש תמיכה מהסביבה, ומפגינות עמידות רבה יותר ובריאות נפשית תקינה יותר. נשים עם דפוס התקשרות חרד חוות רווחה נפשית נמוכה יותר בזמן ההיריון. לאחר הלידה הן תופסות את המצב כמאיים יותר, התמודדותן ממוקדת רגש, והן מתקשות לנקוט דרכי התמודדות יעילות. נשים עם דפוס התקשרות נמנע

חוות שינויים ברווחה הנפשית לאורך ההיריון, ולאחר הלידה הן מתמודדות בדרך של הרחקה, שאף היא יעילה פחות.

מחקרים אחרים מצאו גם קשר בין דפוסי התקשרות של נשים לבין ייצוג האם הפנימי שלהן (Levy, Blatt & Shaver, 1998). נשים עם דפוס התקשרות בטוח נמצאו כמחזיקות בייצוג אם פנימי חיובי ואינטגרטיבי של אם זמינה ותומכת בעת הצורך, חמה ומקבלת. לעומתן, אצל נשים עם רמה גבוהה של חרדה בהתקשרות נמצא ייצוג פנימי מורכב ודו-ערכי. מאפיינים חיוביים ושליליים של האם מעורבבים זה בזה, ומאחר שהנימה השלילית שלטת, קיים קושי לחוות את המורכבות באופן אינטגרטיבי. האם נתפסת בו-זמנית הן כמביעה חיבה והן כלא-קשובה ולא-זמינה, דוחה ונוטשת, מענישה ושיפוטית. אצל נשים עם דפוס התקשרות נמנע נמצא ייצוג פנימי של אם קרה, עוינת, נוקשה, קפואה רגשית, לא-זמינה ולא-קשובה, דוחה ונוטשת.

כאמור, המעבר לאימהות נחשב למצב דחק, שכולל שינויים גופניים ונפשיים ואשר דורש הסתגלות ותפקוד של האישה תוך זמן קצר. על פי תיאוריית ההתקשרות של בולבי (Bowlby, 1982 [1969]), מצב זה מביא לידי הפעלת מערכת ההתקשרות, באופן שמעורר את הייצוגים המנטליים הפנימיים של דמויות האמורות לספק תמיכה וביטחון, ובראשן דמות האם. לפיכך ניתן לומר שהמעבר של האישה לאימהות מפגיש אותה עם ייצוג האם הפנימי שלה – דמות אמה הקיימת בתוכה.

המעבר לאימהות וייצוג האם הפנימי

עיבוד פנימי של הקשר עם האם מהווה משימה מרכזית בתהליך ההתבגרות הנשית למען השגת נפרדות ועצמאות נפשית-רגשית. בכל שלב התפתחותי, ובמיוחד במעבר לאימהות, החוויות הינקותיות עם האם והפנטזיות הנלוות אליהן עוברות עיבוד מחדש. בתהליך זה הייצוג המנטלי של הקשר עם האם נעשה מורכב ומרובד יותר (Dahl, 1995). דויטש (Deutch, 1945) הציעה שלאחר הלידה נפש האם מתמודדת עם מטלה דואלית: פרוגרסיבית במובן של ייסוד מחדש של תפקודי האגו בהתאם לתפקיד האימהי, ורגרסיבית במובן של שאיפה לאיחוד מחדש עם אמה. מדובר במצב של הזדהות כפולה, הן עם אמה והן עם תינוקה. בנדק (Benedek, 1959) וביברינג (Bibring, 1959) טענו שבמסגרת הקשר אם-תינוק האם עוברת שינוי אישיותי מבני במקביל להתפתחות האגו של התינוק, וכי תחילת האימהות, ובכלל זה ההנקה, מלווים אצלה רגרסיה לשלב האורלי. רגרסיה זו מובילה להחייאה מחדש של ייצוג האובייקט האימהי שהתגבש במהלך השלב האורלי בינקותה. עיבוד מחדש זה אמור לסייע בהיערכות לתפקידה החדש כאם, ולהוביל לאינטגרציה אישיותית רחבה יותר. קסטנברג (Kestenber, 1977) סבורה שהמעבר לאימהות מעורר אצל האם קונפליקטים משלב פרה-אדיפלי שהינו ייחודי להתפתחות הנשית – שלב "גניטלי-פנימי" או אימהי. בשלב זה, בגיל 3–4, מתרחשת הזדהות עם האם, אשר מניעה את הילדה לפנטז שהיא אימא לתינוק דמיוני. בהמשך היא מתפכחת ונאלצת להכיר בילדותה ובאי-קיומו של תינוק בתוכה. התפכחות זו מלווה כעס כלפי האם, אשר מותמר בדרך של תצורת-תגובה למשאלה להעניק לאמה תינוק אמיתי.

לקראת הלידה דינמיקה זו חוזרת ומתעוררת אצל האישה. לידת התינוק מהווה הזדמנות ליישוב הקונפליקט הפנימי עם האם הפרה-אדיפלית, כהגשמה מציאותית של המשאלה הילדית.

ויניקוט (Winnicott, 1958, 1965) גורס כי התינוק שהאם נושאת ברחמה מתקשר בפנטזיה שלה לאובייקט הטוב המופנם אצלה, כלומר, ל"אם הטובה דייה" שחוותה בינקותה. כתוצאה מקישור זה בין התינוק לבין האובייקט האימהי המופנם, נוצרת אצל האישה הזדהות עם התינוק, שמאפשרת לה ליצור עימו קשר ולטפל בו. האם המופנמת בתוכה ועיבוד תהליך הפְּרָדה ממנה הינם גורמים מכריעים ביכולתה להיכנס למצב ה-"primary maternal preoccupation" ו"להחלים" ממנו. שטרן (Stern, 1998) טוען כי נוכחות התינוק החדש מהווה מבחינת האם הקשר מיוחד המעורר היזכרות בחוויות הינקות שלה עצמה, שלא נשלפו למן תחילת חייה ואשר מקבלות עתה משמעות חדשה. מדובר במערכת של מיזוגים והזדהויות ראשוניות המאפשרת לאם להיות משני צידי האינטראקציה בין הדורות, כאם וכתינוקת בו-זמנית. שטרן (2000) טוען כי ברוב המקרים דמות האם המופנמת מהווה את מודל ההתייחסות המשמעותי ביותר של האישה בבואה ליצור את האימהות החדשה שלה. הוא מדגיש את החשיבות של חקר אימהות הנמצאות בשלב ייחודי זה.

לנוכח כל האמור לעיל, נוכל לסכם ולומר שדפוסי ההתקשרות של האישה משפיעים על אופן התמודדותה עם המעבר לאימהות, ושתהליך נפשי מרכזי במעבר לאימהות כרוך במפגש של האישה עם ייצוג האם הפנימי שלה. מנקודת מוצא זו ניתן לשאול אם המאפיינים של ייצוג האם הפנימי במעבר לאימהות יהיו שונים מהמאפיינים של אותו ייצוג בקרב נשים הנמצאות בזוגיות אך טרם הרוו וילדו, ואם הבדלים אלה יהיו תלויים בדפוסי ההתקשרות של האישה.

המחקר הנוכחי

במחקר הנוכחי בדקנו את הקשר בין דפוסי ההתקשרות לבין ייצוג האם הפנימי אצל נשים לאחר הלידה הראשונה בהשוואה לנשים שטרם הרוו. הייצוג הפנימי של דמות האם הינו מבנה מנטלי מורכב ורב-ממדי. ההזדהות הדואלית של האישה לאחר הלידה הראשונה הן עם דמות האם והן עם דמות התינוק מחזקת את הצורך להתייחס לשני סוגים של ייצוג האם הפנימי: האחד הוא ייצוג האם בהווה, הכולל את דמות האם הבוגרת והמנוסה, שמהווה לגבי האם החדשה מודל להתייחסות ולהזדהות, עם אפשרות לחיקוי או לשינוי ביצירת האימהות החדשה שלה עצמה; והייצוג האחר הוא ייצוג האם מהילדות, הכולל את הדמות האימהית שאמורה לתמוך ולספק ביטחון לחלקים הרגרסיביים, הנזקקים והילדיים שעולים אצל האישה לאחר הלידה הראשונה.

על פי התיאוריה של היגינס (Higgins, 1987; Higgins, Klein & Strauman, 1985), ייצוג האם בהווה מתייחס לפער בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית. פער גדול (או דמיון מועט) משמעו שייצוג האם בהווה שלילי, ואילו פער קטן (או דמיון רב) מעיד על ייצוג אם חיובי. ייצוג האם מהילדות מתייחס

למאפייני היחסים עם האם הזכורים לאישה מימי ילדותה. נוסף על כך, נראה שייצוגי האם הפנימיים עולים ברבדים שונים של מודעות. על כן, במחקר הנוכחי בדקנו גם את הביטוי הסמוי (הלא-מודע) של ייצוג האם הפנימי, נוסף על הייצוגים הגלויים בהווה ומהילדות.

שיערנו כי אצל נשים שטרם הרו, רמות גבוהות של חרדה ו/או הימנעות בהתקשרות יהיו קשורות לייצוג אם שלילי יותר בהווה (כלומר, פחות דמיון בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית) וכן לייצוגי אם שליליים יותר מהילדות (כפי שנמצא במחקרים קודמים שנסקרו לעיל). כמו כן שיערנו כי אצל נשים עם רמה גבוהה של חרדה בהתקשרות נמצא דמיון מועט יחסית בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית וכן ייצוגי ילדות שליליים יותר בהשוואה לנשים עם רמה גבוהה של הימנעות בהתקשרות. זאת, מאחר שנשים עם דפוס התקשרות נמנע מדחיקות את הייצוגים השליליים ועסוקות בהם פחות ברמה המודעת, ואילו נשים עם דפוס התקשרות חרד חוות את דמות האם השלילית במלוא עוצמתה. שיערנו כי ברובד הסמוי של ייצוג האם הפנימי לא יתקיים הבדל זה, כלומר, שהייצוגים ברובד הסמוי יהיו שליליים באותה מידה אצל כל הנשים עם דפוס ההתקשרות הלא-בטוחים שטרם הרו.

לגבי נשים לאחר הלידה הראשונה הנחנו שרק דפוס התקשרות נמנע יהיה קשור לדמיון מועט בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית וכן לייצוגים שליליים מהילדות. אצל נשים בטוחות שיערנו כי תימצא יציבות בייצוג האם החיובי והאינטגרטיבי לאחר הלידה כחלק מההסתגלות האדפטיבית למצב החדש. אולם מה בנוגע לנשים עם רמה גבוהה של חרדה בהתקשרות? במחקרים קודמים נמצא כי אצל נשים חרדות מתרחש שינוי בהרכב הייצוגים במהלך ההיריון (ליטוין, 2002; Fonagy, Steele & Steele, 1991). נשים אלה חוות את האם כחיובית הרבה יותר, כמעט אידיאלית. שינוי קיצוני זה נתפס על ידי החוקרים כשינוי הגנתי חיובי אל מול העוצמות השליליות של דמות האם הדוחה והלא-זמינה שהנשים עם דפוס ההתקשרות החרד נפגשות עימה במהלך הריון. לפיכך שיערנו כי לקראת סוף ההיריון ולאחר הלידה, כאשר הן ההתקשרות לתינוק (Mikulincer & Florian, 1999) והן ההזדהות עם האם מתחזקות, יימשך ה"תיקון" בייצוג האם הפנימי של הנשים עם דפוס ההתקשרות החרד.

לגבי הנשים עם דפוס ההתקשרות הנמנע נמצא כי הייצוגים הפנימיים שלהן נותרים יציבים ואינם משתנים במהלך ההיריון (ליטוין, 2002). כמו כן נמצא כי נשים אלה מתאפיינות בירידה בהתקשרות לעובר בסוף ההיריון ולקראת הלידה (Mikulincer & Florian, 1999). נראה שהן משקיעות אנרגייה רבה בהרחקה רגשית מהסיטואציה המשמעותית שבמעבר לאימהות. בהתאם לכך שיערנו כי לא יתרחש אצלן שינוי משמעותי בייצוג האם הפנימי במעבר לאימהות. לגבי הייצוגים ברובד הסמוי שיערנו כי לאחר הלידה הראשונה הם יישארו שליליים אצל כל הנשים עם דפוס ההתקשרות הלא-בטוחים, כמו אצל נשים עם אותם דפוס התקשרות שטרם הרו. מאחר שלא תהיה להן בקרה לגבי מה שמצופה מהן, יוכלו לבוא לידי ביטוי ברובד הסמוי תכנים שליליים שהנשים יתקשו לבטא בשאלונים הישירים של דיווח עצמי.

שיטה

נבדקים

במחקר השתתפו 100 נבדקות, מהן 48 נשים לאחר הלידה הראשונה, המהוות את קבוצת המחקר, ו-52 נשים שטרם הרו, המהוות את קבוצת הביקורת. הנבדקות בקבוצת המחקר היו נשים שנמצאו בין חודש לחמישה חודשים לאחר הלידה הראשונה ($M=3$, $SD=1.46$). כל הנבדקות במחקר היו נשים נשואות, ולכולן היו אימהות בחיים. לא השתתפו במחקר נשים שאימותיהן נפטרו, עקב ההנחה כי גורם זה ישפיע על ייצוג האם הפנימי. מאותה סיבה לא השתתפו במחקר נשים הרות. מבחני T ו- χ^2 הראו כי אין הבדלים מובהקים סטטיסטית בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת בכל המשתנים הסוציו-דמוגרפיים (שנות השכלה, מוצא, מצב כלכלי, עיסוק), למעט גיל – האימהות היו מבוגרות יותר ($M=28.6$) בהשוואה לקבוצת הנשים שטרם ילדו ($M=25.5$).

הליך וכלים

המחקר נערך כמחקר רוחב שנטלו בו חלק שתי קבוצות של נשים: נשים שטרם הרו (קבוצת ביקורת) ונשים לאחר הלידה הראשונה (קבוצת מחקר). הנתונים נאספו באמצעות מילוי שאלונים בהתנדבות. הנבדקות אותרו בתחנות טיפת חלב, בחוגים שונים לאימהות ותינוקות לאחר הלידה, וכן בשיטת "חבר מביא חבר". בתחילת השאלונים הופיע הסבר כללי לגבי מטרת המחקר ואופן ההשתתפות בו. שאלוני הדיווח העצמי ניתנו בסדר אקראי: שאלון לבחינת דפוסי ההתקשרות, שאלון לבחינת תפיסת המבוגר את יחסי הילדות המוקדמת (INVAA) ושאלון תכונות לבדיקת ייצוג האם המודע בהווה. לאחר שאלוני הדיווח העצמי הועבר מבחן TAT לבדיקת ייצוג האם ברובד הסמוי. שאלון פרטים אישיים – שהיה השאלון היחיד שתוכנו היה שונה לגבי קבוצת המחקר ולגבי קבוצת הביקורת – ניתן אחרון על מנת למנוע השפעה דיפרנציאלית שלו על אופן מילוי השאלונים האחרים.

דפוסי ההתקשרות של הנשים הוערכו בעזרת שאלון הבוחן את איכות היחסים הקרובים של הנבדק (ECR), אשר פותח על ידי ברנן ועמיתיו (Brennan et al., 1998) ותורגם לעברית במחקרם של מיקולינסר ופלוריאן (Mikulincer & Florian, 2000) על ידי שלושה פסיכולוגים דו-לשוניים. השאלון מכיל 36 היגדים, מחציתם בודקים את מימד ההימנעות (לדוגמה, "אני מתרחקת כאשר אנשים אחרים מתחילים להתקרב אליי") ומחציתם את מימד החרדה (לדוגמה, "אני מודאגת מכך שאנטש"). לגבי כל אחד מההיגדים התבקשו הנבדקות לדרג את מידת הסכמתן על גבי סולם מ-1 עד 7, כאשר 1 משמעו "מאוד לא מסכימה" ו-7 משמעו "מאוד מסכימה". חישוב רמות ההימנעות והחרדה נעשה על ידי מיצוע של תגובות הנבדקת בכל מימד. במחקר הנוכחי התקבלו מהימנויות גבוהות לשני הסולמות: מקדם אלפא קרוונבך לסולם ההימנעות היה 0.90, ולסולם החרדה – 0.87.

ייצוג האם בהווה נבדק על ידי שימוש בשאלון תכונות שפותח על ידי היגנס ועמיתיו (Higgins et al., 1985) לבחינת ייצוג העצמי, ואשר הותאם לבחינת ייצוג האם על ידי ינון (1999). ייצוג האם הפנימי נבדק בשאלון באמצעות מידת הדמיון בין ייצוג

האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית. בשלב הראשון התבקשה כל נבדקת לרשום עשר תכונות המאפיינות את אמה הממשית, ולדרג כל אחת מהתכונות על גבי סולם מ-1 עד 5 לפי העוצמה שבה תכונה זו קיימת אצל האם. לדוגמה, אם הנבדקת בחרה בתכונה "חמה", היה עליה לציין באיזו מידה או עוצמה אמה חמה. בשלב השני התבקשה כל נבדקת לרשום עשר תכונות שברצונה כי יאפיינו את אמה, כלומר, שמאפיינות את אמה האידיאלית. גם לגבי כל אחת מהן היה עליה לציין את העוצמה על גבי סולם זהה. יתרונו של השאלון הוא בבחירת התכונות העצמאית של הנבדקת ובשיפוטה העצמאי באשר לכיווניות השינוי הרצוי.

ציינון השאלון נעשה באמצעות ניתוח של רשימות התכונות על פי שלושה ממדים: מספר ההתאמות הסמנטיות – הימצאות אותה תכונה הן ברשימת התכונות של האם הממשית והן בזו של האם האידיאלית; מספר ההפכים הסמנטיים – הימצאות שתי תכונות הפוכות בשתי הרשימות; ומספר הפערים הכמותיים – של שתי נקודות ומעלה בין ההתאמות הסמנטיות. לדוגמה, אם הנבדקת ציינה כי אמה הממשית חמה בעוצמה 3 ואילו אמה האידיאלית חמה בעוצמה 5, צוין פער כמותי. חישוב היחס בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית נעשה באמצעות פעולה מתמטית של הפחתת הפערים מההתאמות ושקלול על פי מספר התכונות בכל רשימה. ציון גבוה פירושו דמיון רב בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית, כלומר, הנבדקת תופסת את אמה כקרובה לאם אידיאלית; ואילו ציון נמוך פירושו דמיון מועט, כלומר, הנבדקת רואה את אמה כרחוקה מהאידיאל. את השאלון ציינו שני שופטים בלתי-תלויים – המחברת הראשונה ושופט נוסף – ולצורך הניתוחים הסטטיסטיים נעשה שימוש בציונים שנתנה המחברת הראשונה. מתאמי פירסון בין שני השופטים היו גבוהים מאוד (0.98 למספר ההתאמות הסמנטיות; 0.97 למספר ההפכים הסמנטיים, ו-0.99 למספר הפערים הכמותיים בהתאמות).

ייצוג האם בעבר נבדק על ידי שימוש בשאלון לבחינת תפיסת המבוגר את יחסי הילדות המוקדמת, שפותח על ידי ליכטנשטיין וקסידי (Lichtenstein & Cassidy, 1991). השאלון מורכב מ-60 היגדים, המיועדים להעריך את תפיסת הנבדקת ביחס לחוויות ילדות מוקדמות עם האם, וכן את עמדתה הרגשית הנוכחית ביחס לחוויות התקשרות אלה. כל נבדקת התבקשה להתייחס ל-60 הפריטים ולדרג אותם על סולם של חמישה ערכים על פי מידת הסכמתה לכל אחד מן ההיגדים, החל ב-(1) "מאוד לא מסכימה" וכלה ב-(5) "מסכימה מאוד". השאלון תורגם לעברית והותאם לשימוש בארץ על ידי צוות המעבדה להתפתחות הילד באוניברסיטת חיפה. הפריטים בשאלון הבסיסי מחולקים לחמישה גורמים: דחייה על ידי האם, העדר גבולות ביחסים, כעס, הדחיקת זכרונות ילדות וקבלה/תפיסה מאוזנת של האם. במחקר הנוכחי נמצאו שניים מן הגורמים האלה רלוונטיים ומהימנים: (1) דחייה (תפיסת האם כדוחה) – ציון גבוה בסולם זה מייצג חוויה של העדר חיבה מצד האם בילדות, הרגשה שאי-אפשר לסמוך עליה, תחושה של איום תמידי בהפסקת האהבה מצד האם, הרגשה שהאם מרוחקת ואינה זמינה; (2) כעס (תפיסת האם ככועסת ומכעיסה) – ציון גבוה בסולם זה מייצג חוויה של תנודות בקשר עם האם בילדות, כוחנות וחודרנות של האם אשר מעוררות כעס ותוקפנות אצל הנבדקת, וכן חוויה של ביקורתיות ופגיעה אשר מפריעות עדיין לנבדקת לחיות את חייה כמבוגרת.

חישוב הציונים נעשה על ידי מיצוע הפריטים המרכיבים כל גורם. שני הגורמים שלעיל הניבו במחקר הנוכחי מהימנויות גבוהות על פי מקדם אלפא קרונברך: דחייה – 0.91, וכעס – 0.79.

ייצוג האם הסמוי נמדד באמצעות מדד ייצוג האובייקט שפותח על ידי וסטן ועמיתיו (Westen, Lohr, Silk, Kerber & Goodrich, 1985). חוקרים אלה פיתחו את סולם SCORS לצורך שימוש במבחן ההשלכתי TAT להערכת ייצוגי העצמי והאחר וכן הרגשות הקשורים אליהם. ה-SCORS כולל ארבעה ממדים של יחסי אובייקט הנגזרים מסיפורי ה-TAT: מורכבות הייצוג, הטון הרגשי, היכולת למעורבות רגשית והבנת סיבתיות חברתית. כל סיפור מדורג על גבי סולם בין 1 ל-5 על פי הרמה ההתפתחותית המוצגת בו בארבעת הממדים. שני הממדים שנמצאו בולטים ומשמעותיים במיוחד לצורך המחקר הם: (1) מורכבות הייצוג – המידה שבה ייצוגי האחר מכילים תכונות רב-ממדיות, והמידה שבה האחר נתפס כישות פסיכולוגית עם מניעים מורכבים וחוויות סובייקטיביות; (2) הטון הרגשי בפרדיגמות היחסים – המידה שבה הקשר עם האחר נתפס כהרסני, מזיק או מאיים, או לחלופין כבטוח, מטפח ומתגמל. וסטן ועמיתיו דיווחו על רמה גבוהה של מהימנות בין שופטים וכן על תוקף גבוה באוכלוסיות רבות ומגוונות (Westen et al., 1991).

במחקר הנוכחי נעשה שימוש בשלושה כרטיסי TAT המכילים דמות נשית מבוגרת ודמות נשית צעירה יותר: כרטיס 2, כרטיס 7GF וכרטיס 18GF. כל נבדקת קיבלה את שלושת הכרטיסים כחלק מחוברת השאלונים, כל כרטיס בדף נפרד. ההוראות הסטנדרטיות של TAT הופיעו בכתב, והנבדקת הונחתה לכתוב את הסיפורים במקומות שהוקצו לכך. כל נבדקת התבקשה לפרט את מחשבותיה ורגשותיה של כל אחת מהדמויות. את הסיפורים ציינו שני שופטים בלתי-תלויים, שתודרכו לעבוד על פי מדריך הצינון (Westen et al., 1985). השופטים לא היו מודעים לקבוצת ההשתייכות של האימהות, ואף לא לדפוסי ההתקשרות שלהן. הציונים ששימשו לניתוחים הסטטיסטיים היו, כפי שצוין לעיל, אלה שניתנו על ידי המחברת הראשונה. מתאמי פירסון בין שני השופטים היו גבוהים מאוד (0.98 למורכבות הייצוג ו-0.96 לטון הרגשי).

תוצאות

הקשר בין ממדי ההתקשרות לבין ייצוג האם הממשית לעומת ייצוג האם האידיאלית

בפרק זה בחנו את הקשר בין ממדי ההתקשרות לבין ייצוג האם הגלוי בהווה בשתי קבוצות הנשים במחקר. למטרה זו חישבנו מתאמי פירסון בין רמות החרדה וההימנעות בהתקשרות לבין מידת הדמיון בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית בכל אחת משתי קבוצות הנשים. ראשית, חושבו המתאמים לגבי כלל הנבדקות במחקר, ולאחר מכן חושבו מתאמים נפרדים לקבוצת האימהות לאחר הלידה הראשונה (קבוצת המחקר) ולקבוצת הנשים שטרם הרו (קבוצת הביקורת). מלוח 1 נראה כי אצל כלל הנבדקות קיים קשר שלילי מובהק סטטיסטית בין

רמות החרדה וההימנעות בהתקשרות לבין מידת הדמיון בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית. כלומר, ככל שרמות החרדה וההימנעות בהתקשרות גבוהות יותר כן הפער בין דמות האם הממשית לבין דמות האם האידיאלית גדול יותר. בקבוצת האימהות, רמות החרדה וההימנעות בהתקשרות לא נמצאו קשורות באופן מובהק סטטיסטית לייצוג האם השלילי (פער בין אם ממשית לבין אם אידיאלית). אצל נשים שטרם הרו, רק רמת החרדה בהתקשרות נמצאה קשורה באופן מובהק סטטיסטית לייצוג האם השלילי. תוצאות אלה מהוות אישוש חלקי להשערות.

לוח 1: מתאמי פירסון בין ממדי ההתקשרות של האישה לבין מידת הדמיון בין ייצוג האם האקטואלית לבין ייצוג האם האידיאלית, לפי קבוצות הנשים במחקר

הימנעות בהתקשרות			חרדה בהתקשרות			
כל הנבדקות אימהות טרם הרו			כל הנבדקות אימהות טרם הרו			
-0.26	-0.14	-0.20*	-0.44**	-0.29	-0.39**	דמיון בין אם אקטואלית לבין אם אידיאלית
0.39**	0.23	0.29**	0.45**	0.23	0.33**	האם כדוחה כועסת ומכעיסה
0.25	0.17	0.20*	0.51**	0.26	0.38**	מורכבות הייצוג טון רגשי
0.08	0.17	0.13	0.36*	0.23	0.29**	
-0.32*	0.22	-0.04	-0.24	-0.14	-0.19	

הערות: * $p < .05$; ** $p < .01$.

על מנת לבדוק את התרומה הייחודית שהייתה לממדי ההתקשרות ולקבוצת ההשתייכות (אימהות לאחר הלידה הראשונה, נשים שטרם הרו) בהקשר של מידת הדמיון בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית, נעשו ניתוחי רגרסיה בצעדים. בצעד הראשון של הרגרסיה הוכנס כל אחד מהמשתנים בנפרד: קבוצת ההשתייכות וכל אחד מציוני ההתקשרות. בצעד השני הוכנסו שלושה אפקטים אינטראקטיביים דו-כיווניים: קבוצת ההשתייכות וחרדה בהתקשרות, קבוצת ההשתייכות והימנעות בהתקשרות, חרדה בהתקשרות והימנעות בהתקשרות. ניתוח זה גילה כי רק לרמת החרדה בהתקשרות הייתה תרומה ייחודית ומובהקת סטטיסטית לניבוי מידת הדמיון בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית ($Beta = -.35, p < .01$). כלומר, ככל שרמת החרדה בהתקשרות של הנשים הייתה גבוהה יותר כן נמצא אצלן פחות דמיון (כלומר, פער גדול יותר) בין דמות האם הממשית לבין זו האידיאלית. להימנעות בהתקשרות ולקבוצת ההשתייכות לא הייתה תרומה ייחודית לייצוג האם, וכן לא נמצאו אפקטים אינטראקטיביים מובהקים סטטיסטית.

הקשר בין ממדי ההתקשרות לבין ייצוג האם מהילדות

ייצוגי האם מהילדות מתייחסים לתפיסת האם כדוחה ולתפיסתה כאם כועסת ומכעיסה. על מנת לבדוק את הקשר בין ממדי ההתקשרות לבין ייצוגי האם מהילדות בקבוצות ההשתייכות השונות, חושבו מתאמי פירסון בין רמות החרדה וההימנעות בהתקשרות לבין מידת תפיסת האם כדוחה ומידת תפיסתה ככועסת ומכעיסה. ראשית, חושבו המתאמים לגבי כלל הנבדקות במחקר, ולאחר מכן חושבו מתאמים נפרדים לקבוצת האימהות ולקבוצת הנשים שטרם הרו. בלוח 1 ניתן לראות כי אצל כלל הנבדקות, הן נשים עם רמה גבוהה של חרדה בהתקשרות והן נשים עם רמה גבוהה של הימנעות בהתקשרות זכרו את אמן מילדותן כדוחה אותן יותר וככועסת ומכעיסה יותר. בקבוצת האימהות לאחר הלידה הראשונה לא נמצאו קשרים מובהקים סטטיסטית בין רמות החרדה וההימנעות בהתקשרות לבין ייצוגי האם השונים מהילדות. בקבוצת הנשים שטרם הרו, ככל שרמת החרדה בהתקשרות הייתה גבוהה יותר כן נתפסה דמות האם מהילדות כדוחה יותר וככועסת ומכעיסה יותר. כמו כן, ככל שרמת ההימנעות בהתקשרות הייתה גבוהה יותר כן נתפסה האם מהילדות כדוחה יותר. כלומר, לגבי ייצוגי הילדות ניתן לראות כי בקבוצת הנשים שטרם הרו קיים קשר בין חרדה והימנעות בהתקשרות לבין ייצוג אם שלילי יותר, ואילו אצל נשים לאחר הלידה קשר זה אינו מובהק סטטיסטית.

על מנת לבדוק את התרומה הייחודית שהייתה לממדי ההתקשרות ולקבוצת ההשתייכות בהקשר של ייצוגי האם השונים מהילדות, ועל מנת לבדוק באותו הקשר אינטראקציות אפשריות בין חרדה והימנעות בהתקשרות לבין קבוצת ההשתייכות, נעשו ניתוחי רגרסיה בצעדים. לכל אחד מייצוגי האם מהילדות נערך ניתוח רגרסיה נפרד לפי המודל שתואר לעיל.

לגבי תפיסת האם כדוחה, הרגרסיה הראתה תרומות ייחודיות מובהקות סטטיסטית לקבוצת ההשתייכות ($Beta=-.18, p<.01$), לחרדה בהתקשרות ($Beta=.42, p<.01$) ולהימנעות בהתקשרות ($Beta=.57, p<.01$). כלומר, נשים לאחר הלידה הראשונה דיווחו על דרגה נמוכה יותר של דחייה מצד אמן בילדותן בהשוואה לנשים שטרם הרו; וככל שהחרדה או ההימנעות בהתקשרות היו גבוהות יותר כן נתפסה האם כדוחה יותר. נוסף על כך נמצאה אינטראקציה מובהקת סטטיסטית בין קבוצת ההשתייכות לבין רמת ההימנעות בהתקשרות ($Beta=-.40, p<.01$), כלומר, אימהות עם דפוס התקשרות נמנע נטו פחות לתפוס את אמן כדוחה אותן בילדותן בהשוואה לנשים עם אותו דפוס התקשרות שטרם הרו.

לגבי תפיסת האם ככועסת ומכעיסה, הרגרסיה הראתה תרומה ייחודית מובהקת סטטיסטית לחרדה בהתקשרות ($Beta=.43, p<.01$), כלומר, ככל שרמת החרדה בהתקשרות הייתה גבוהה יותר כן נתפסה האם ככועסת ומכעיסה יותר. נוסף על כך נמצאה אינטראקציה מובהקת סטטיסטית בין קבוצת ההשתייכות לבין רמת החרדה בהתקשרות ($Beta=-.26, p<.05$), כלומר, אימהות עם דפוס התקשרות חרד נטו פחות לתפוס את אמן ככועסת ומכעיסה בילדותן בהשוואה לנשים עם אותו דפוס התקשרות שטרם הרו.

הקשר בין ממדי ההתקשרות לבין ייצוג האם ברובד הסמוי

את ייצוג האם הסמוי בחנו בהתייחס לרמת המורכבות של הייצוג ולטון הרגשי שלו. על מנת לבדוק את הקשר בין ממדי ההתקשרות לבין ייצוגי האם הסמויים בקבוצות ההשתייכות השונות, נערכו אותם ניתוחים סטטיסטיים שצוינו לעיל. בלוח 1 ניתן לראות כי אצל כלל הנבדקות, ככל שרמת החרדה בהתקשרות הייתה גבוהה יותר כן נמצאו רמות גבוהות יותר של מורכבות הייצוג. בקבוצת האימהות לא נמצאו קשרים מובהקים סטטיסטית בין חרדה והימנעות בהתקשרות לבין ייצוגי האם הסמויים. בקבוצת הנשים שטרם הרו, ככל שרמת החרדה בהתקשרות הייתה גבוהה יותר כן נמצא ייצוג אם פנימי מורכב יותר, וככל שרמת ההימנעות בהתקשרות הייתה גבוהה יותר כן נמצא טון רגשי שלילי יותר של הייצוגים הסמויים.

על מנת לבדוק את התרומה הייחודית שהייתה לממדי ההתקשרות ולקבוצת ההשתייכות בהקשר של ייצוגי האם הסמויים, ועל מנת לבדוק באותו הקשר את תרומתם המשולבת של ממדי ההתקשרות וההשתייכות, נערכו שני ניתוחי רגרסיה בצעדים, אחד לגבי מורכבות הייצוג ואחד לגבי הטון הרגשי. הניתוחים נערכו לפי המודל שתואר לעיל.

לגבי מורכבות הייצוג, הרגרסיה הראתה תרומה ייחודית מובהקת סטטיסטית רק לחרדה בהתקשרות ($Beta=.37, p<.01$), כלומר, ככל שרמת החרדה בהתקשרות הייתה גבוהה יותר כן נמצא ייצוג פנימי מורכב יותר של האובייקט. יתר האפקטים הראשיים וכל האינטראקציות לא היו מובהקים סטטיסטית.

לגבי הטון הרגשי בייצוג האובייקט, הרגרסיה הראתה אינטראקציה מובהקת סטטיסטית בין קבוצת ההשתייכות לבין הימנעות בהתקשרות ($Beta=.41, p<.05$), כלומר, אימהות עם דפוס התקשרות נמנע ביטאו טון רגשי שלילי פחות בסיפוריהן בהשוואה לנשים עם דפוס התקשרות חרד שטרם הרו.

דיון

המעבר לאימהות הינו שלב משמעותי ביותר בחיי האישה. החודשים הראשונים לאחר הלידה מהווים שלב מכריע בביסוס הקשר בינה לבין התינוק. ממצאי המחקר הנוכחי מספקים תמונה של חלק מן התהליכים המורכבים המתרחשים בעולמה הפנימי של האישה בהתמודדותה עם שלב זה. ביוזענו כי לנשים עם דפוס התקשרות בטוח יש פוטנציאל להתמודדות אדפטיבית טובה יחסית עם המעבר לאימהות, תהינו אילו משאבים וכוחות פנימיים קיימים אצל נשים עם דפוס התקשרות לא בטוחים על מנת להתמודד עם שלב כה מורכב ומסובך. ממצאי המחקר מראים כי לאחר הלידה מתקיימים בעולמן הפנימי של אימהות עם דפוס התקשרות חרד או נמנע ייצוגים שונים מאלה הקיימים אצל נשים עם אותם דפוס התקשרות אך שטרם הרו. הסתבר לנו, ראשית, כי לאחר הלידה הראשונה מתרחש מיתון בייצוג האם השלילי אצל נשים עם דפוס התקשרות לא בטוח. כמו כן, בדיקת הרובד הסמוי הראתה לנו את כיוונו ואופיו של השינוי המתרחש אצל נשים עם דפוס התקשרות חרד לעומת נשים עם דפוס התקשרות נמנע.

ייצוגי האם הפנימית של נשים עם דפוס התקשרות חרד שטרם הרו

ממצאי המחקר הנוכחי לגבי ייצוגי האם ברובד הגלוי של נשים עם דפוס התקשרות חרד שטרם הרו מתקפים ומרחיבים את הממצאים הקיימים בנוגע לייצוגים השליליים הקשורים לחרדה בהתקשרות. אצל נשים אלה מתקיים ייצוג אם פנימי שלילי, המתבטא בפער גדול בין תפיסת האם הממשית לתפיסת האם האידיאלית, וכן בזכירת דמות האם מהילדות כדוחה וככועסת ומכעיסה. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים אמפיריים על מאפייניהן של אימהות לילדים בעלי דפוס התקשרות חרד. נמצא כי אימהות אלה דחו את ילדיהן והתעלמו מהם, הגיבו פחות על אותות מצוקה שלהם, ותגובותיהן היו לא עקביות בהשוואה לאימהות לילדים בטוחים (Belsky, Rovine & Taylor, 1984; Egeland & Sroufe, 1981). כמו כן, במחקריה של אינסוורת ושותפיה (Ainsworth, Blehar, Waters & Wall, 1978) נמצא כי אימהות לתינוקות בעלי דפוס התקשרות חרד היו לא-עקביות ולא-זמינות, ולא היו קשובות לצורכיהם.

כמו במחקרים קודמים (Rothbard & Shaver, 1994), גם במחקר זה לא נמצאו הבדלים משמעותיים בין ייצוגי הילדות לייצוג האם בהווה בקרב נשים חרדות שטרם הרו. למעשה, הייצוגים השליליים מהילדות מחזקים את הידוע על חוויית ההתקשרות הראשונית השלילית של נשים עם דפוס התקשרות חרד. ניתן לראות בכך חיזוק להנחה הרווחת כיום בתיאוריה ובמחקר, שלפיה ילדים עורכים טרנספורמציה של האינטראקציות הראשוניות עם ההורים לסכמות קוגניטיביות-אפקטיביות המרכיבות את ייצוג האם הפנימי (Blatt, 1974; Fairbairn, 1952; Kohut, 1971; Mahler, Pine & Bergman, 1975; Stern, 1985).

נשים עם דפוס התקשרות חרד הפנימו אם שאינה קשובה וזמינה באופן עקבי, וקיימת אצלן גישה כרונית לייצוגים שליליים אלה (Ainsworth et al., 1978; Mikulincer & Shaver, 2003). במחקרם של מיקולינר ואורבך (Mikulincer & Orbach, 1995) נמצא כי במטלת זיכרון, לבעלי דפוס התקשרות חרד הייתה הגישה המהירה ביותר לזכרונות כואבים של מצבים שבהם חשו רגשות שליליים, ולעומת זאת גישה איטית יותר לזכרונות שמחים. כמו כן הם דיווחו על עוצמות גבוהות יותר של רגש שלילי באותם מצבים כואבים בהשוואה לבעלי דפוסי ההתקשרות האחרים. אצל אנשים חרדים השליטה בזרימת הזכרונות והרגשות השליליים השונים פגומה, כך שעולים וצפים גם רגשות ומצבים שליליים שאינם רלוונטיים (Mikulincer & Orbach, 1995; Mikulincer & Shaver, 2003).

בהתייחס לרמה הסמויה של ייצוגי האובייקט, הממצאים לגבי נשים עם דפוס התקשרות חרד שטרם הרו העלו דפוס מעניין. חרדה בהתקשרות נמצאה קשורה לרמה גבוהה יותר של מורכבות הייצוג. כלומר, ייצוגיהן הסמויים של נשים אלה התאפיינו ברב-ממדיות, והאובייקט נתפס כבעל מניעים מורכבים יותר וחוויית סובייקטיביות (Westen, 1991). ידוע כי בתהליך ההתפתחות וההתבגרות, כתוצאה מן העלייה ההדרגתית ביכולות הקוגניטיביות והרגשיות, ייצוגי האובייקט נעשים מורכבים יותר ויכולים להכיל תכונות רב-ממדיות (Westen et al., 1991).

לכן ממצא זה מפתיע. אולם הקשר בין חרדה בהתקשרות לבין מורכבות הייצוג נמצא גם במחקרה של גלעד (2002), אשר מצאה כי מתבגרים עם דפוס התקשרות חרד גילו, בדומה לבעלי דפוס ההתקשרות הבטוח, רמות גבוהות של מורכבות הייצוג, השקעה רגשית ביחסים והבנת סיבתיות חברתית. נראה שהבסיס לממצאים אלה טמון בכך שהנשים עם דפוס ההתקשרות החרד נמצאות בקשב ובדריכות מתמדת לכל ניואנס חברתי, על מנת שיוכלו להגיב עליו בתקווה לזכות בקרבה ובאהבה מן האחר. נראה שרגישות מוגברת זו מאפשרת להן לתפוס את מורכבות האחר ולהיטיב להבין סיטואציות חברתיות. אם כן, ייתכן שהמורכבות הרבה של ייצוג האם המופנם של נשים עם דפוס התקשרות חרד נובעת מן המאמץ הרב שנדרשו להשקיע בילדותן המוקדמת על מנת להבין ולצפות את התנהגות אמן, וכך להבטיח את ההתקשרות והקרבה אליה.

נוסף על כך, במחקרים נמצא כי ייצוגי האובייקט של בעלי דפוס ההתקשרות החרד מתאפיינים בדו-ערכיות רבה יותר, הכרוכה בקיום מאפיינים סותרים חיוביים ושליילים בייצוג (Levy et al., 1998). אכן, יש לזכור שדמות האם המופנמת אצל האישה עם דפוס ההתקשרות החרד אינה רק אם רעה או מזניחה, אלא בעיקר אם שמתאפיינת בחוסר עקביות בטיפול בילדיה (Ainsworth et al., 1978). בהתאם לכך, ברטולומאו והורוביץ (Bartholomew & Horowitz, 1991) מצאו כי אצל בעלי דפוס התקשרות חרד קיימת סכמה חיובית של האחר, כמו אצל בעלי דפוס ההתקשרות הבטוח. אולם בעוד אצל הבטוחים סכמה זו מורכבת ואינטגרטיבית, ומכילה היבטים שליליים לצד ההיבטים החיוביים הדומיננטיים (George, Kaplan & Main, 1985), אצל החרדים, אף שהאחר נתפס לעיתים גם כמיטיב ואוהב, היבטים אלה אינם נמצאים באינטגרציה עם ההיבטים השליליים יותר של הסכמה (Levy et al., 1998). אם כן, נראה שמורכבות ייצוגיהן של נשים אלה נובעת מהדו-ערכיות, ולא מאינטגרציה אמיתית בין הממדים השונים.

מורכבותם של ייצוגי האובייקט אצל הנשים עם דפוס ההתקשרות החרד, כפי שעולה מבידוק הרובד הלא-מודע של הייצוג, משתלבת בתמונה האישיותית והרגשית העולה ממבחנים נוספים ביחס לדפוס התקשרות זה. במחקר שעשה שימוש במבחן רורשך נמצא כי אסטרטגיית התמודדות בדמות הפעלת יתר של מערכת ההתקשרות, המאפיינת את הטיפוס החרד, קשורה לנטייה לחוות רגשות חיוביים ושליילים בו-זמנית. אנשים אלה מתאפיינים, מצד אחד, בעולם רגשי עמוס ועשיר, ומצד אחר, בקושי בוויסות רגשי ובהרגעת מצבי רגש שליליים, כך שמתרחשת אצלם פלישה של רגשות שליליים למצבי רגש חיוביים (Berant, Mikulincer, Shaver & Segal, 2005).

ייצוגי האם הפנימיים של נשים עם דפוס התקשרות נמנע שטרם הרו

בדומה לממצאים לגבי ייצוג האם הפנימי אצל נשים עם דפוס התקשרות חרד שטרם הרו, גם לגבי נשים עם דפוס התקשרות נמנע שטרם הרו ממצאי המחקר מחזקים את הידוע על מאפייני העולם הפנימי שלהן. נשים עם דפוס התקשרות

נמנע נושאות הן ייצוג אם שלילי עכשווי והן דמות אם שלילית מהילדות. עם זאת, ייצוגיהן הפנימיים הינם שליליים פחות ומצומצמים יותר ביחס לאלה של הנשים עם דפוס ההתקשרות החרד. נשים עם דפוס התקשרות נמנע הפנימו אם דוחה, לא-זמינה ומרוחקת רגשית, והן משתדלות להדחיק את הזכרונות הכואבים, החרדות ורגשות הדחייה והנטישה (Ainsworth et al., 1978; Mikulincer & Shaver, 2003). השימוש בהדחקה ובהכחשה גורם לכך שייצוגיהן הגלויים מצומצמים, דלים וכלליים, ולפיכך שליליים פחות בעוצמתם מאלה של הנשים עם דפוס ההתקשרות החרד (Levy et al., 1998). נוכחותו של ייצוג ניטרלי ומצומצם ברמה המודעת מאפשרת כנראה לנשים עם דפוס ההתקשרות הנמנע להדחיק ייצוג מורחב ומפורט יותר (Bartholomew, 1990). לשם כך נבדקו במחקר זה גם ייצוגי האובייקט ברמה הסמויה, נוסף על הייצוגים המודעים. אכן, בהתאם להשערות, נמצא כי ככל שרמת ההימנעות בהתקשרות הייתה גבוהה יותר אצל נשים שטרם הרו, כן הטון הרגשי של ייצוג האם הסמוי היה שלילי יותר. כלומר, דמות האם נתפסה כתומכת פחות ומסייעת פחות, וכהרסנית, מאיימת או מכאיבה יותר (Westen, 1991).

ייצוגי האם הפנימיים של נשים עם דפוס התקשרות חרד לאחר הלידה הראשונה

בקרב נשים לאחר הלידה הראשונה לא נמצא כל קשר מובהק סטטיסטית בין רמת החרדה בהתקשרות לבין ייצוג האם בהווה (פער בין אם ממשית לבין אם אידיאלית), ייצוג האם מהילדות או ייצוג האם ברובד הסמוי. ממצאים אלה מצביעים על כך שלאחר הלידה מתרחש אצל נשים עם דפוס התקשרות חרד מיתון בעוצמתם של ייצוגי האם השליליים, הן ברובד הגלוי והן ברובד הסמוי. הממצאים לגבי הייצוגים ברובד הגלוי מהווים אישור להנחה לגבי התיקון החיובי וההגנתי שנשים עם דפוס התקשרות חרד עושות בזמן המעבר לאימהות. האישה עם דפוס ההתקשרות החרד מחזיקה בדימוי עצמי שלילי. הערכתה את עצמה בהקשר של התפקיד האימהי נמוכה, והיא זקוקה למודל אימהי כמשענת וכמקור להזדהות. ייתכן שצורך זה מוביל לשינוי בייצוג האם השלילי, שבעקבותיו מתאפשרת לאישה תחושת ביטחון גדולה יותר באימהותה שלה והתקשרות חזקה יותר לתינוקה. שינויים אלה עשויים לבטל את הקשר השלילי בין חרדה בהתקשרות לבין איכות הייצוג האימהי. ליטוין (2002) דיווחה כי בעוד שאצל נשים שטרם הרו נמצאו קשרים בין רמת חרדה גבוהה בהתקשרות לבין תפיסת האם כמיטיבה פחות, כמענישה יותר, כמביעה פחות חיבה וכיציבה ועקבית פחות ביחסה, אצל נשים במהלך ההיריון רוב הקשרים הללו לא נמצאו מובהקים סטטיסטית. כמו כן, הפער בין ייצוג האם הממשית לבין ייצוג האם האידיאלית היה מצומצם יותר אצל נשים חרדות בהיריון בהשוואה לנשים חרדות שטרם הרו. כלומר, נשים עם דפוס התקשרות חרד מתחילות את השינוי ההגנתי בייצוג האימהי כבר במהלך ההיריון, כנראה כחלק מההתארגנות הפנימית לקראת היותן אימהות, וממשיכות לשמור על ייצוג אימהי פנימי שלילי פחות גם לאחר הלידה.

הממצאים לגבי ייצוגי האובייקט הסמויים הינם צפויים פחות ומפתיעים יותר. אצל נשים לאחר הלידה לא נמצא קשר בין החרדה בהתקשרות לבין שני הממדים

של ייצוגי האובייקט הסמויים. כלומר, הקשר החיובי בין החרדה בהתקשרות לבין מורכבות הייצוג אינו קיים עוד אצל נשים לאחר הלידה. משמעותו של ממצא זה היא שלאחר הלידה מתרחשת ירידה במורכבות הייצוג אצל נשים עם דפוס התקשרות חרד. ירידה זו יכולה לספק הסבר נוסף לתיקון הייצוגים השליליים ברובד הגלוי שמתרחשת אצל נשים חרדות לאחר הלידה. זאת, מאחר שהירידה במורכבות הייצוגים הסמויים מהווה עדות להפשטת הייצוג האימהי אצל נשים אלה. מכאן, שייתכן כי "תיקון" הייצוגים ברובד הגלוי אצל נשים חרדות לאחר הלידה אינו טמון בתפיסה חיובית יותר של האם, אלא מקורו הסמוי הוא בייצוגים פשוטים, שטחיים ודלים יותר בהשוואה לאלה של נשים שטרם הרו. ירידה זו במורכבות ובדו-ערכיות של הייצוג מאפשרת מפגש מצומצם יותר עם דמות האם השלילית המופנמת והישענות על מודל אימהי פנימי חיובי יותר. במחקרה של ליטוין (2002) נמצא כי ייצוג האם הפנימי של נשים חרדות במהלך ההיריון היה דו-ערכי פחות מזה של נשים חרדות שטרם הרו. כמו כן, נשים חרדות במהלך ההיריון השתמשו בתיאור קצר ומאורגן יותר של אמן בהשוואה לנשים חרדות שטרם הרו. ממצאי המחקר הנוכחי מראים כי צמצום זה נשמר בחודשים הראשונים לאחר הלידה.

ניתן לראות דפוס זה גם כביטוי של הצורך של האם הטרייה להגן על עצמה ולחזק את אימהותה. ייתכן שהייצוגים הסמויים הפשטניים יותר והמורכבים פחות של האימהות עם דפוס ההתקשרות החרד מבטאים את המצב המיוחד של האם לאחר הלידה, שבו עסקו ויניקוט (Winnicott, 1965) וספיץ (Spitz, 1965). מכאן, ייתכן שהפשטת ייצוגי האם הסמויים הינה התפתחות אבולוציונית חשובה על מנת לאפשר לנשים חרדות בהתקשרות יצירת מרחב נפשי פנוי ונטול קונפליקטים לצורך ההתקשרות לתינוק בחודשים הראשונים לאחר הלידה.

ייצוגי האם הפנימיים של נשים עם דפוס התקשרות נמנע לאחר הלידה הראשונה

באופן כללי, ייצוגיהן של נשים עם דפוס התקשרות נמנע לאחר הלידה הראשונה היו שליליים פחות מאלה של נשים עם אותו דפוס התקשרות שטרם הרו, הן ברובד הגלוי והן ברובד הסמוי. מבחינת הממצאים, תופעה זו התבטאה בכך שאצל נשים לאחר הלידה הראשונה רמת ההימנעות בהתקשרות לא נמצאה קשורה לייצוגי האם הפנימיים השונים. תוצאות אלה מנוגדות להנחה שייצוגיהן של נשים עם דפוס התקשרות נמנע יישארו יציבים במעבר לאימהות, עקב ההימנעות מעיסוק מודע בקונפליקטים שהם מעוררים.

ניתן לראות, אם כן, שהמעבר לאימהות והחודשים הראשונים לאחר הלידה מעוררים הן אצל נשים עם דפוס התקשרות חרד והן אצל נשים עם דפוס התקשרות נמנע שינוי לטובה באיכותו ובטיבו של ייצוג האם הפנימי. מאחר שכל דפוס התקשרות מתאפיין בקונסטלציה שונה של הייצוגים הפנימיים, גם אופי השינוי המתרחש בייצוגים מקבל צורות שונות. אצל נשים עם דפוס התקשרות חרד, המתאפיינות בעיסוק מוגבר בדמות האם השלילית, מתרחש בזמן ההיריון ולאחר הלידה מעין "שקט תעשייתי" זמני המתבטא בייצוגים שליליים פחות ברובד הגלוי

ובייצוגים פשטניים יותר ברובד הסמוי. אצל נשים עם דפוס התקשרות נמנע, המתאפיינות בהרחקה רגשית ובהימנעות מעיסוק בייצוג האימהי השלילי, מתרחש תהליך של עוררות רגשית של התהליך האימהי, באמצעות ייצוג גלוי שלילי פחות וייצוג סמוי שעולה בו טון רגשי חיובי יותר.

בתהליך מעניין זה נראה כי ה"תיקון" מתרחש אצל כל קבוצה בהתאם לצרכיה על מנת לאפשר לה יצירת אימהות והתקשרות לתינוק. אילו נשים עם דפוס התקשרות נמנע היו נגשות לתינוק עם העמדה הקבועה שלהן, הן היו מתקשות מאוד לפתח אימהות "טובה דייה". הממצא לגבי תיקון הייצוג האימהי אצלן לאחר הלידה יכול להיתפס כתרשים הגיוני אם מסתכלים מנקודת-ראות של חשיבותו האבולוציונית וההישרדותית האוניורסלית של המעבר לאימהות. המטרה בשלב זה של כל האימהות היא להיכנס למצב שיאפשר התמסרות מוחלטת לתינוק ולצרכיו כבסיס להתפתחותו הפיזית והרגשית. הדרכים המובילות למטרה זו הינן שונות, בהתאם לנקודת המוצא ההתקשרותית של כל אם. חיזוק למסקנות אלה מצוי בגישות שונות הרואות במעבר לאימהות הזדמנות לתיקון ופתרון של הקונפליקטים עם האם. מלני קליין (Klein, 1975 [1937]) הייתה הראשונה שטענה כי מתן הזדמנות לאישה למלא את תפקיד "האם הטובה" עשוי לאפשר לה לתקן את האופן שבו היא תופסת את אמה. לפי קליין, תהליך זה הינו חלק מתהליך ההתפתחות הנורמלי של האישה – האפשרות להתנהג כ"אם טובה" כלפי תינוקה מאפשרת לה ליהנות בפנטזיה מן האהבה והטוב שאותם השתוקקה לקבל מאמה, וכך מקילה עליה את ההתמודדות עם התסכול והסבל שנחוה בעבר. ביברנג (Bibring, 1975), שחקרה נשים במעבר לאימהות, הראתה כי נשים שלפני הלידה נטרו טינה לאמן והיו מרוחקות ממנה פיתחו סובלנות כלפיה ויכולת לקבלה כאשר נהפכו בעצמן לאימהות.

מעבר לשינוי האוניורסלי המתרחש בייצוגי האם של נשים במעבר לאימהות, אם נתמקד בשלב שהמחקר הנוכחי עוסק בו (כלומר, בחודשים הראשונים לאחר הלידה), בסוג האינטראקציות בין האם לתינוק בשלב זה ובסוג ההתערבות/הטיפול הנדרשים מהאם כלפי התינוק, נוכל לטעון כי העמידה במשימות אלה עשויה להיות קלה יחסית לנשים עם דפוס התקשרות נמנע. הטיפול האימהי הראשוני הוא גופני, וממוקד במגע צמוד עם התינוק על ידי הנקה, החלפת חיתול או הרמת התינוק והנחתו לפי הצורך (Mahler et al., 1975; Winnicott, 1958). ויניקוט (1998) השתמש במושג "החזקה" (holding) כדי לבטא את הטיפול האימהי הטבעי בתינוק. לדבריו, בחודשים הראשונים לחיי התינוק, החזקה הינה מיטבית אם היא נעשית באופן אינסטינקטיבי וללא מודעות או למידה חיצונית. ספיץ (Spitz, 1965) משווה את התקשורת הטרומ-מילולית בין האם לתינוק בחודשים הראשונים לזו המתקיימת בין בעלי חיים, בהיותה נשלטת על ידי חוויה אפקטיבית מיידית שאינה מאורגנת או מתוכת על ידי מנגנונים קוגניטיביים ומילוליים. התינוק והאם מגיבים זה כלפי זה בתגובות ישירות ובלתי-מכוונות באמצעות תהליכים פנימיים ולא מודעים.

אם נבחן לאור כל זה את התהליכים הפנימיים המתרחשים אצל האם עם דפוס ההתקשרות הנמנע, נוכל להניח שהחיבור הפיזי הראשוני עם התינוק אינו משימה קשה מדי לגביה. אין לה צורך להיות מודעת לצורך של התינוק ושלה בקרבה, כמו

גם לגודל האינטימיות הנוצרת ביניהם. הסתכלות זו מקבלת חיזוק ממחקרים על מיניות של אנשים עם דפוס התקשרות נמנע. מסתבר שאלה משתמשים במגע הגופני והמיני דווקא כאמצעי לשמירת מרחק ולהימנעות ממעורבות רגשית ומאינטימיות (בירנבוים וגילת, 2002).

מגבלות וכיווני מחקר עתידיים

במחקר הנוכחי התגלו ממצאים משמעותיים התורמים להבנה המחקרית והקלינית, אך יש להתייחס לכמה מגבלות. מגבלה מתודולוגית מרכזית היא התבנית של מחקר רוחב. מובן שתמונה מדויקת ולכידה יותר של תהליך השינוי בייצוגי האם המופנמים הייתה מתקבלת במחקר אורך, שהיה עוקב אחר אותה קבוצת נשים במהלך המעבר לאימהות. כמו כן, המחקר בדק קבוצת נשים בשלב של החודשים הראשונים לאחר הלידה. לנוכח הממצאים לגבי התיקון בייצוג האם הפנימי המתרחש בשלב זה אצל נשים חרדות ונמנעות, מתעוררת השאלה עד מתי תיקון זה נמשך. לפיכך יהיה מעניין לחקור בהמשך אם הייצוגים השליליים של הנשים הנמנעות והחרדות "חוזרים לסורם" או שמא מתרחש תיקון יציב ותמידי בדמות האם המופנמת. מומלץ לערוך מחקר אורך שילווה אותן נשים בשלבים שונים, החל בנישואין, דרך ההיריון ולאחר הלידה, ויעקוב אחר רצף השינויים המתרחשים בייצוגי האם הפנימיים שלהן כפונקציה של דפוס התקשרות.

מגבלה נוספת קשורה להבדל בגיל הממוצע בין קבוצת המחקר לקבוצת הביקורת. כזכור, הנבדקות בקבוצת המחקר מבוגרות בשלוש שנים בממוצע מהנבדקות בקבוצת הביקורת. יש להביא בחשבון את האפשרות שהבדל זה בגיל היה בין הגורמים להבדלים בין שתי הקבוצות בייצוגי האם הפנימיים, נוסף על לידת הילד הראשון. עם זאת, נראה שכאשר בודקים אוכלוסייה של נשים נשואות שטרם הרו לעומת נשים לאחר הלידה הראשונה, אי-אפשר למנוע הבדלי גיל בין שתי הקבוצות. נוסף על כך, בהינתן שכל הנשים שהשתתפו במחקר היו נשואות, סביר להניח שהאירוע של המעבר להורות, שאפיין את קבוצת המחקר לעומת קבוצת הביקורת, היווה משתנה מכריע בארגון המחודש של העולם הפנימי. חיזוק להנחה זו ניתן למצוא בתיאוריה ההתפתחותית של אריקסון (Erikson, 1980 [1959]), שיש בה הבחנה ברורה בין המשימה ההתפתחותית של גיבוש הזהות בתהליך היצירה של קשר זוגי אינטימי ויציב לבין זו של גיבוש הזהות בתהליך המעבר להורות והבאת דור חדש לעולם.

מקורות

בירנבוים, ג' וגילת, ע' (2002). פנטזיות מיניות של זוגות: מחקר יומן. מתוך הרצאה בכנס של מרכז פלג-ביליג לחקר איכות חיי המשפחה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.

גוטליב-ניר, ת' (1991). סגנונות attachment והשפעתם על נגישות תכנים ועל פערים בסכימת ה-self. חיבור לשם קבלת תואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
גלעד, ג' (2002). הקשר בין דפוס ההתקשרות לספרציה-אינדיבידואציה בגיל

- ההתבגרות: השפעות על ייצוגים מנטליים.** חיבור לשם קבלת תואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- ויניקוט, ד"ר (1998). **תינוקות ואימותיהם.** הוצאת דביר.
- ינון, ג' (1999). **הקשר בין סגנונות ההתקשרות ובין קיומם של פערים בייצוג הקוגניטיבי של האימא.** הצעת מחקר לעבודה לקראת תואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- ליטוין, א' (2002). **ייצוג האם הפנימי אצל נשים בעלות סגנונות התקשרות שונים במהלך ההריון הראשון.** חיבור לשם קבלת תואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן.
- שטרן, דניאל (2000). **הולדתה של אם.** מודן הוצאה לאור.
- Ainsworth, M.D.S, Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: Assessed in the strange situation and at home.* Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of intimacy: An attachment perspective. *Journal of Social and Personal Relationships, 7*, 147–178.
- Bartholomew, K., & Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61*, 226–244.
- Belsky, J., Rovine, M., & Taylor, D. (1984). The Pennsylvania infant and family development project: 3. The origins of individual differences in infant mother attachments. Maternal and infant contributions. *Child Development, 7*, 718–728.
- Benedek, T. (1959). Parenthood as a developmental phase. *Journal of the American Psychological Association, 7*, 389–417.
- Berant, E., Mikulincer, M., Shaver, P., & Segal, J. (2005). Rorschach correlates of self reported attachment dimensions: Dynamic manifestation of hyperactivating and deactivating strategies. *Journal of Personality Assessment, 84*, 70–81.
- Bibring, G.L. (1959). Some considerations of the psychological processes in pregnancy. *The Psychoanalytic Study of the Child, 14*, 113–121.
- Bibring, G.L. (1975). Some specific psychological tasks in pregnancy and motherhood. In S. Hammer (Ed.), *Women body and culture.* New York: Harper and Row.
- Blatt, S.J. (1974). Levels of object representation in anaclitic and introjective depression. *Psychoanalytic Study of the Child, 24*, 57–107.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss – Vol. 2. Separation: Anxiety and anger.* New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1982 [1969]). *Attachment and loss – Vol. 1. Attachment.* (2nd ed.). New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). A secure base: *Clinical applications of attachment theory.* London: Routledge.

- Breen, D. (1975). *The birth of the first child*. London: Tavistock.
- Brennan, K.A., Clark, C.L., & Shaver, P.R. (1998). Self report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J.A. Simpson & W.S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and Close relationships* (pp. 46–76). New York: Guilford Press.
- Crowell, J.A., Fraley, R.C., & Shaver, P.R. (1999). Measurement of adult attachment. In J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds.), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* (pp. 434–464). New York: Guilford Press.
- Dahl, E.K. (1995). Daughters and mothers: Aspects of the representational world during adolescence. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 50, 187–203.
- Deutch, H. (1945). *Psychology of women* (Vol. 2). Philadelphia: Grune & Stratton.
- Dyer, E.D. (1963). Parenthood as a crisis: A restudy. *Marriage and family living*, 25, 196–201.
- Egeland, B., & Sroufe, C.A. (1981). Attachment and early maltreatment. *Child Development*, 52, 44–52.
- Erikson, E.H. (1980 [1959]). *Identity and the life cycle*. New York & London: Norton & Company.
- Fairbairn, W.R.D. (1952). *An object relations theory of the personality*. New York: Basic Books.
- Feeney, J.A., & Noller, P. (1990). Attachment style as a predictor of adult romantic relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 281–291.
- Fonagy, P., Steele, H., & Steele, M. (1991). Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant mother attachment at one year of age. *Child Development*, 62, 891–905.
- Fraley, R.C., Gardner, J.P. & Shaver, P.R. (2000). Adult attachment and the defensive regulation of attention and memory: Examining the role of preemptive and postemptive defensive processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1080–1091.
- Fraley, R.C., & Shaver, P.R. (2000). Adult romantic attachment: theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4, 132–154.
- George, C., Kaplan, N., & Main, M. (1985). Adult attachment interview. Unpublished manuscript, University of California, Berkeley.
- Higgins, E.T. (1987). Self discrepancy: A theory relating self to affect. *Psychological Review*, 94, 319–340.

- Higgins, E.T., Klein, R., & Strauman, T. (1985). Self concept discrepancy theory: A psychological model for distinguishing among different aspects of depression and anxiety. *Social Cognition*, 3, 51–76.
- Kelly, F.D. (1997). *The assessment of object relations phenomena in adolescents: TAT and Rorschach measures* (pp. 49–89). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Kestenberg, J.S. (1977). Regression and reintegration in pregnancy. In P. Blum (Ed.), *Female psychology: Contemporary psychoanalytic views*. New York: International Universities Press.
- Kimmel, D.C. (1990). *Adulthood and aging*. New York: John Wiley.
- Klein, M. (1975 [1937]). Love, guilt and reparation. In *Love, Hate and Reparation* (Vol. 1). London: Hogarth Press.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self*. International Universities Press.
- Leifer, M. (1980). *Psychological effects of motherhood: A study of first pregnancy*. New York: Praeger Publishers.
- LeMasters, E.E. (1957). Parenthood as a crisis. *Marriage and Family Living*, 19, 325–355.
- Levy, K.N., Blatt, S.J., & Shaver, P.R. (1998). Attachment styles and parental representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 407–419.
- Lichtenstein, J.M., & Cassidy, J. (1991). The Inventory of Adult Attachment (INVAA): Validation of a new measure. Poster presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, Seattle.
- Mahler, M., Pine, F., & Bergman, A. (1975). *The psychological birth of the human infant*. New York: Basic Books.
- Mikulincer, M., & Florian, V. (1998). The relationship between adult attachment styles and emotional and cognitive reactions to stressful events. In J.A. Simpson & W.S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp. 143–165). New York: Guilford Press.
- Mikulincer, M., & Florian, V. (1999). Maternal fetal bonding, coping strategies and mental health during pregnancy: The contribution of attachment style. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 18, 255–276.
- Mikulincer, M., & Florian, V. (2000). Exploring individual differences in reaction to mortality salience: Does attachment style regulate terror management mechanisms? *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 260–273.
- Mikulincer, M., & Orbach, I. (1995). Attachment styles and repressive defensiveness: The accessibility and architecture of affective memories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 321–331.

- Mikulincer, M., & Shaver, P.R. (2003). The attachment behavioral system in adulthood: Activation, psychodynamics, and interpersonal processes. In M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 53–152). San Diego: Academic Press.
- Ribble, M. (1943). *The rights of infants: Early psychological needs and their satisfaction*. New York: Columbia University Press.
- Rothbard, J.C. & Shaver, P.R. (1994). Continuity of attachment across the life span. In M. B. Sperling & W.H. Berman (Eds.), *Attachment in adults: Clinical and developmental perspectives* (pp. 31–71). New York: Guilford Press.
- Spitz, R.A. (1965). *The first year of life: A psychoanalytic study of normal and deviant development of object relations*. New York: International Universities Press.
- Steele, H., Steele, M., Croft, C. & Fonagy, P. (1999). Infant attachment at one year predicts children's understanding of mixed emotions at six years. *Social Development*, 8, 161–178.
- Stern, D. (1985). *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and developmental psychology*. New York: Basic books.
- Stern, D. (1998). *The motherhood constellation*. London: Karnac Books.
- Terry, D.J. (1991). Stress, coping and adaptation to new parenthood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 8, 527–427.
- Tessier, R., Piche, C., Tarabulsy, G.M. & Muckle, G. (1992). Mothers' experience of stress following the birth of a first child: Identification of stressors and coping resources. *Journal of Applied Social Psychology*, 22, 1319–1339.
- Westen, D. (1991). Clinical assessment of object relations using the TAT. *Journal of Personality Assessment*, 56, 56–74.
- Westen, D., Klepser, J., Ruffins, S.A., Silverman, M., Lifton, N. & Boekamp, J. (1991). Object relations in childhood and adolescence: The development of working relationships. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59, 400–409.
- Westen, D., Lohr, N., Silk, K., Kerber, K. & Goodrich, S. (1985) *Social Cognition and Object Relations Scale (SCORS): Manual for coding TAT data*. Ann Arbor: University of Michigan.
- White, J.L. (1962). Attitudes toward child rearing as related to some psychodynamic factors in mothers. *Dissertation Abstracts International*, 22, 4414–4415.
- Winnicott, D.W. (1958). *Through pediatrics to psychoanalysis*. London: Tavistock.
- Winnicott, D.W. (1965). *The family and individual development*. London: Tavistock.